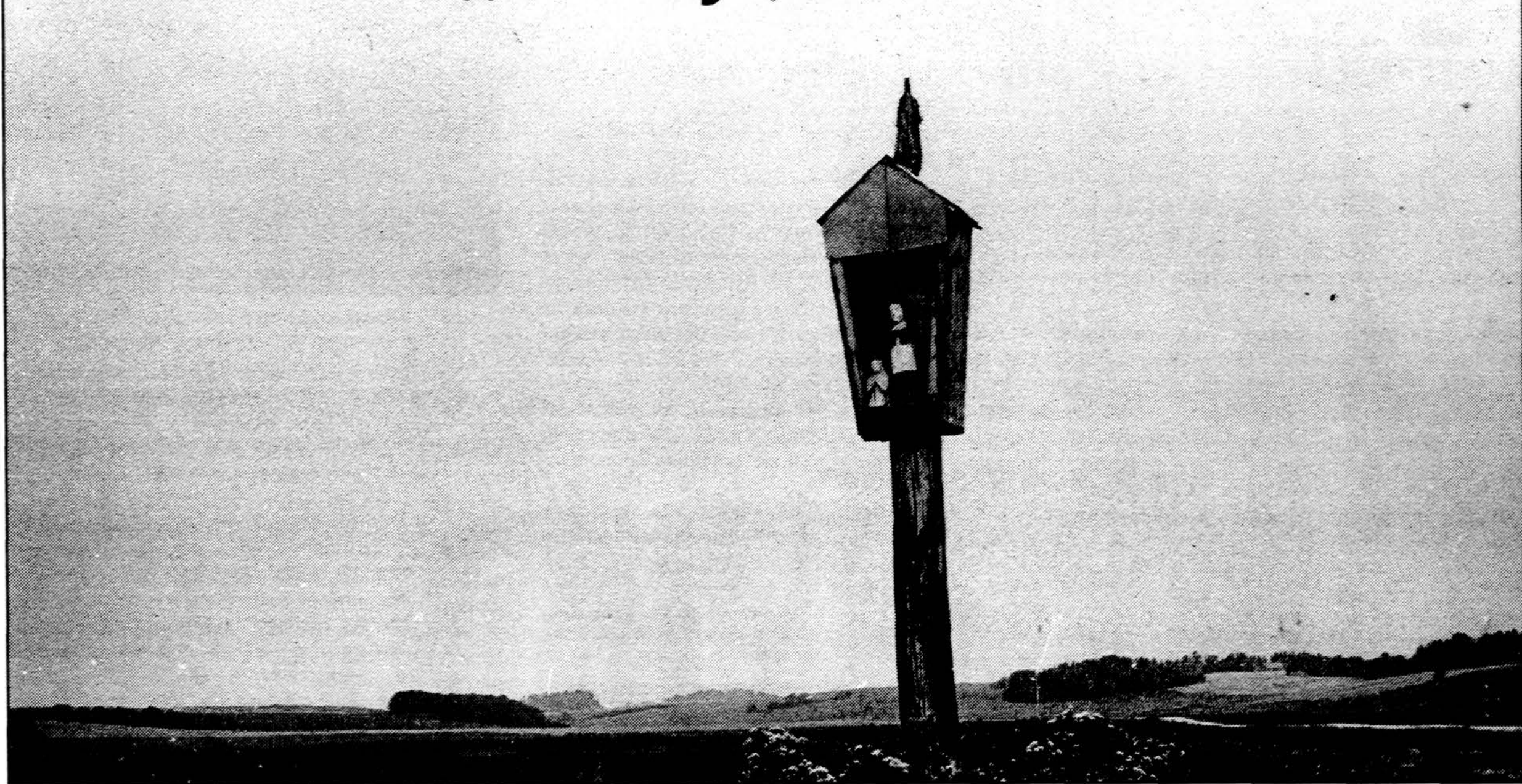

Forumas „Bažnyčia ir visuomenė”

Romualdo Požerskio nuotr.

Š. m. kovo 13 – 15 d. Lietuvos Vyskupų konferencijos pirmininkas Sigitas Tamkevičius ir Lietuvos „Caritas” generalinis direktorius kun. Robertas Grigas Šlezvigo-Holšteino žemės (Vokietija) parlamento kvietimu lankėsi Kiel mieste. Šlezvigo-Holšteino žemės politinio švietimo centro, forumo „Bažnyčia ir visuomenė”, Vokiečių-Lietuvių draugijos surengtame susitikime pagrindinės Kiel katalikų Šv. Mikalojaus (St. Nikolaus) parapijos namuose arkivyskupas Sigitas Tamkevičius skaitė paskaitą „Krikščioniškosios vertybės tarp totalitarinės diktatūros ir liberalaus dekadanso”. Paskaitoje itin gausiai dalyvavę regiono politikai, žurnalistai, katalikų ir evangelikų dvasininkai, lietuvių kilmės ar Lietuvoje lankęsi vietos gyventojai ypač domėjosi arkivyskupo S. Tamkevičiaus pagrindine veikla, taikiu ti-

kinčiųjų teisių gynimu sovietų okupacijos metais ir po to buvusiu 6 metų įkalinimu KGB kalėjimuose bei tremtimi Sibire. Prelegentas atsakė į daugybę dalyvių klausimų apie Bažnyčios persekiojimo patirtį ir dabarties iššūkius krikščioniškosios vertybės agresyvaus sekuliarizmo sąlygomis – tiek Lietuvoje, tiek Vakarų Europoje.

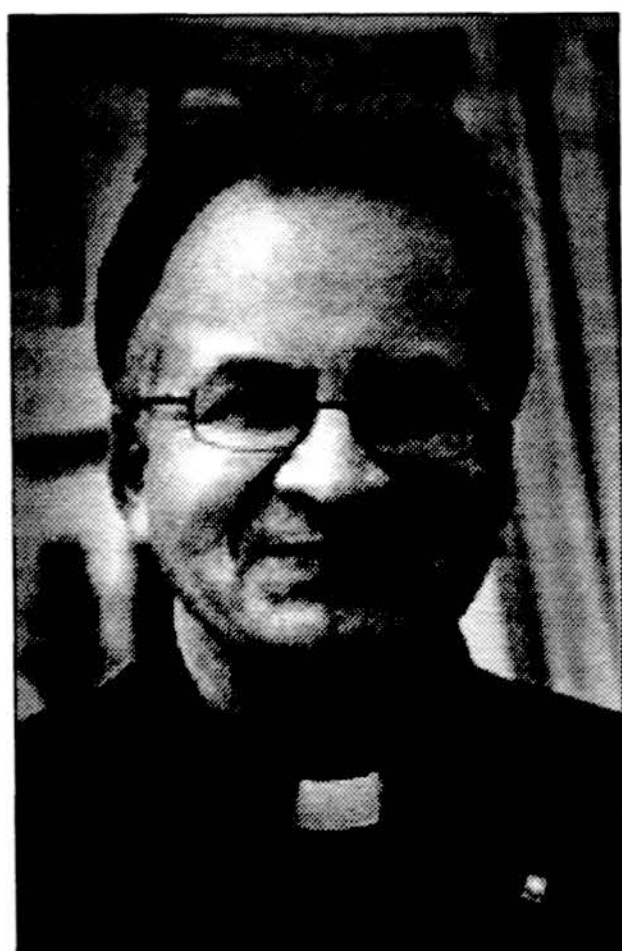
Arkivyskupas S. Tamkevičius taip pat susitiko su Šlezvigo-Holšteino žemės parlamento pirmininku Martin Kayenburg, aplankė Hamburgo arkivyskupą dr. Werner Thissen (į Hamburgo arkivyskupiją, įsteigtą prieš 5 metus, įeina Hamburgo arkivyskupija, Meklenburgo-Vakarų Pomeranijos ir Šlezvigo-Holšteino vyskupijos). Buvo aptarti Bažnyčios ir Valstybės santykių Lietuvoje ir Vokietijoje teisiniai aspektai, Bažny-

čios įnašas sprendžiant moralines ir visuomenines problemas, krikščionių pastangos apginti esminius Evangelijos principus supagonėjusioje aplinkoje. Šlezvigo-Holšteino žemėje katalikai tesudaro apie 9 procentus gyventojų, tačiau, pagrindiniais krikščioniškojo liudijimo klausimais bendradarbiaudami su vyraujančia Evangelikų liuteronų bažnyčia, jie veikia labai aktyviai ir, kaip neretai atsitinka diasporoje, užima ne vieną svarbų viešojo gyvenimo postą (parlamento pirmininkas Kayenburgas yra praktikuojantis katalikas).

Arkivyskupas Sigitas Tamkevičius ir kun. Robertas Grigas davė interviu apie Lietuvosėjimą į laisvę, dabarties iššūkius bei tikinčiųjų atsaką į juos didžiausiam Kiel laikraščiui *Kieler Nachrichten* (Kiel žinios) ir „Nord-Deutsche Rundfunk” (Šiaurės Vokietijos radijui). Politinio švietimo centro vadovo Karl Friedrich Nonnenbroich, kitų renginio organizatorių lydimi, svečiai iš Lietuvos aplankė įžymias Šlezvigo-Holšteino žemės vietas, susipažino su turtingu šio savito Vokietijos regiono kultūrinio bei religinio paveldu. Laivininkystė ir žvejų tradicijomis pagarsėjęs, Danijos paribio veikiamas Šlezvigas-Holšteinas Lietuvai artimas dar ir tuo, kad karo pabaigoje, bėgant nuo Raudonosios armijos teroro, čia persikėlė daug klaipėdiečių.

Į arkivyskupo Sigitos Tamkevičiaus paskaitą ir susitikimus su vokiečių politikais, dvasininkais buvo iš Berlyno atvykęs ir Lietuvos ambasadorius Vokietijoje Evaldas Ignatavičius. Jis taip pat tarė sveikinimo žodį.

Kun. Robertas Grigas

Kun. Robertas Grigas

ŠIO ŠEŠTADIENIO PRIEDO PUSLAPIUOSE

Forumas „Bažnyčia ir visuomenė” • Krikščioniškos vertybės tarp totalitarinės diktatūros ir liberalaus dekadanso • Pulgio Andriušio 100 metų sukaktis • Interviu su režisiere Audre Budryte-Nakiene • Interviu su režisieriumi Kęstučiu Naku

Forumas „Bažnyčia ir visuomenė”

Krikščioniškos vertybės tarp totalitarinės diktatūros ir liberalaus dekadanso

ARKIVYSK. SIGITAS TAMKEVIČIUS

I. Totalitarinės diktatūros metai

Carinės Rusijos okupacija, nors ir paliko skaudžių pasekmių Lietuvos gyvenime, tačiau dauguma žmonių išliko giliai tikintys krikščionis – katalikai ir protestantai. Nepriklausomos Lietuvos Respublikos metai (1918-1940) įėjo į Lietuvos istoriją kaip spartaus religinio ir dorinio augimo laikotarpis, todėl naują okupaciją Lietuva pasitiko, moraliai būdama pakankamai tvirta.

Sovietinės okupacijos išskirtinis bruožas buvo prievarta ir represijos, siekusios sunaikinti šviesiausią ir atspariausią Lietuvos žmonių dalį. Tai paliudija visiškai nekaltų inteligentų žudynės Rainių miškelyje 1941 metais. Jų tikslas – įbauginti žmones, kad niekas nedrįstų priešintis okupantams.

Pirmaisiais pokario metais daugelis lietuvių

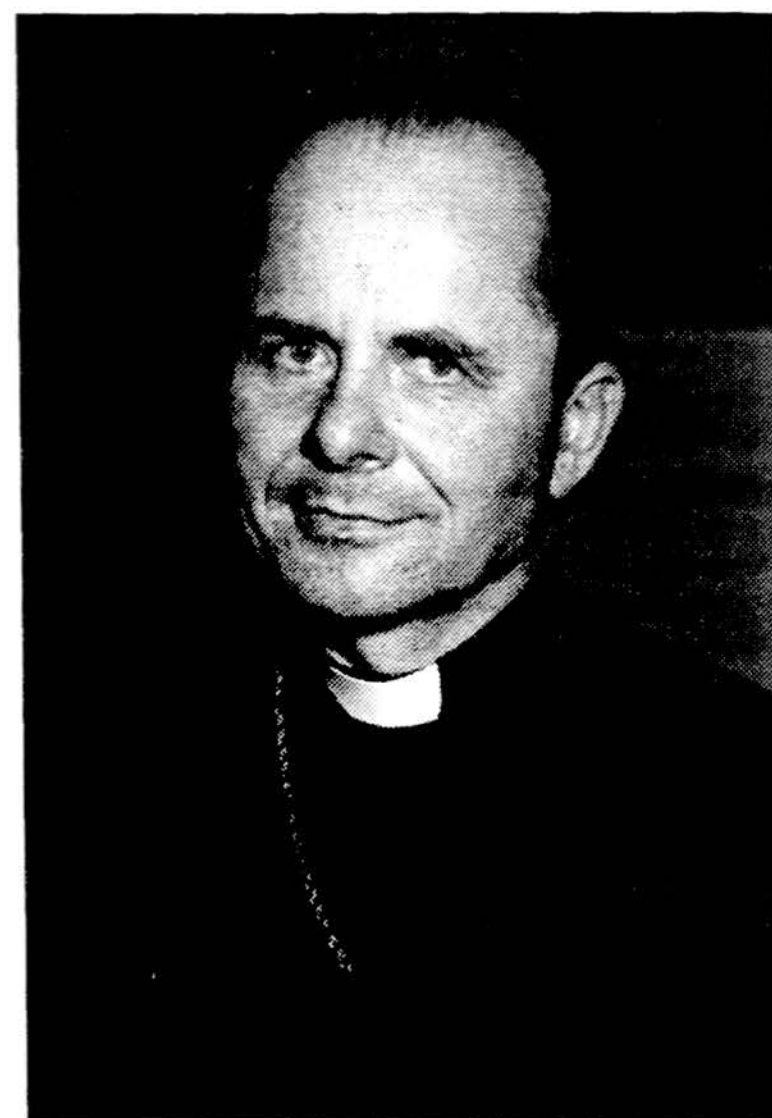
negalėjo susitaikyti su okupacija ir tarnavimu pavergėjams, todėl pasirinko partizaninę kovą, trukusią iki 1953 m. Ši kova ilgus metus truko tik todėl, kad buvo palaikoma į Dievą tikinčios ir savo tėvynę mylinčios liaudies. Palaikoma net tuomet, kai aiškiai buvo žinoma, jog teks patirti skaudžias represijas. Tik nežymi tautos dalis nuėjo kolaboravimo su okupantais keliu.

Okupantai vedė negailestingą ir gerai organizuotą kovą ne tik prieš partizanus, bet ir prieš galimus sovietinės sistemos priešus. Kiekvienas doras Lietuvos žmogus buvo laikomas potencialiu priešu.

Prieš partizaninį judėjimą sovietai metė gausias kariuomenės pajėgas; jos daliniai buvo įsikūrę net mažuose miesteliuose. Siekiant įbauginti žmones, buvo pradėtos žmonių deportacijos į Sibirą. Vienas po kito vyko trėmimai, todėl geriausioji tautos dalis atsidūrė toli nuo tėvynės ir buvo pasmerkta badui, šalčiui, dažnai net mirčiai. Mirus Stalinui ir sunaikinus partizaninį judėjimą, trėmtiniai pradėjo grįžti į tėvynę, tačiau jie ir toliau

liko antrarušiais sovietinės sistemos piliečiais.

Didžiulę žalą žmonių moralei sąmonei padarė prievartinė kolektyvizacija, kai iš žmonių buvo atimta žemė, gyvuliai ir ūkio padargai, o patys žmonės, kaip baudžiauninkai, buvo priversti dirbti menkai atlyginamą darbą. Kolūkių pirmininkais dažnai būdavo paskiriami, nors ir neišmanantys žemės ūkio darbų, bet užtat sovietinei valdžiai ištikimi asmenys. Žmonėms buvo paliktas mažas gabalėlis žemės, kuriame galėjo dirbti tik laisvu nuo kolūkinio darbo metu – dažniausiai sekmadieniais.

Arkivyskupas Sigitas Tamkevičius

Sovietinė valdžia Bažnyčią laikė priešu, todėl jos veikla teisiškai buvo suvaržyta ir naikinama. Visi vienuolynai buvo uždaryti, o didžiausiose miestuose dalis bažnyčių buvo paversta sandėliais. Per tris šimtus kunigų buvo areštuoti ir, apkaltinus juos antitarybine veikla, nuteisti dešimties ir daugiau metų lagerio. Nusikaltimu būdavo laikoma net pamokslai arba kratų metu rasti Lietuvos istorijos vadovėliai. Kunigai buvo verbuojami dirbti NKVD kolaborantais.

Siekiant sumažinti dvasininkų skaičių, buvo uždarytos trys kunigų seminarijos, o Kaune paliktoje seminarijoje buvo pastoviai mažinamas stojančiųjų klierikų skaičius. Septintame dešimtmetyje į Kauno kunigų seminariją buvo leidžiama kasmet priimti vos 5 kandidatus, kurie dar būdavo įkalbinėjami dirbti KGB kolaborantais.

Moksleiviai būdavo įkalbinėjami stoti į pionierių ir komjaunimo organizacijas (valstybines politines mokinių ir studentų sąjungas), o neįstojusiems beveik buvo neįmanoma įstoti į universitetus, nes būsimiems studentams charakteristiką rašydavo tik komjaunimo komitetas. Vadovais įstaigose, kolūkiuose ir kitur galėjo būti tik komunistų partijos nariai. Tokia buvo anų dienų tikrovė, kuri negalėjo nepalikti skaudžių žaizdų žmonių dvasioje.

Sovietinės prievartos nešėjai buvo išvystę galingą propagandos aparatą, siekusį pateisinti prievartą. Šiam tikslui būdavo naudojamas tiek visiškai aiškus, tiek ir užmaskuotas melas. Darbščiaus žmonės buvo vadinami buožėmis ir liaudies priešais, o tėvynę gynę partizanai – banditais. Atimtas žmonių turtas buvo vadinamas liaudies nuosavybe, tačiau tą nuosavybę tvarkė komunistų partija, o eiliniai piliečiai gaudavo tik trupinius. Norėdami šiaip taip pragyventi, žmonės tiesiog buvo priversti vogti savo pačių uždirbtas gėrybes. Sovietinė diktatūra buvo vadinama liaudies valdžia ir dėl akių dūmimo į Aukščiausiąją Tarybą būdavo išrenkami net šaltkalviai ir kolūkių karvių melžėjos, kurių funkcija buvo tik pabalsuoti už tai, ką nutardavo viską žinanti komunistų partija.

Romualdo Požerskio nuotr.

Gyvenimas be melo tapo tiesiog neįmanomas: viršininkai meluodavo savo pavaldiniams, pavaldiniai – viršininkams, mokytojai – mokiniams, o tėvai dažnai net savo vaikams.

Valstybinis prievartinis ateizmas buvo vadinamas sąžinės laisve, o tikėjimas traktuojamas kaip liaudies opiumas. Tėvynės meilė buvo vadinama nacionalizmu, o vietoje jos atkakliai peršama meilė „didžiajai tėvynei“ – Sovietų Sąjungai.

Tokių būdų prievarta ir melas tapo neatskiriamais sąjungininkais, turėjusiais pakeisti žmonių mentalitetą. Morali buvo laikoma tik tokia laikysena, kuri tarnavo socializmo kūrimui, o visa kita – buržuazine ideologija, su kuria buvo kovojama.

Penkiasdešimt metų vykdyta melu pridengta prievarta negalėjo neatsiliepti žmonių dvasiai. Buvo suformuota „homo sovieticus“ moralė, kurią kažkas taikliai pavadino sribų morale. (Stribai – nuo rusų klb. žodžio „istrebitel“ – naikintojas – tai sovietiniams okupantams tarnavę ir su ginklu prieš partizanus kovoję žmonės). Tai pavergto ir laisvės nesiekiančio žmogaus moralė, leidžianti viską, kas žadėjo bet kokią naudą ar privilegiją.

Dalies žmonių sąmonė morališkai buvo sukluso. Žmonės išmoko veidmainiauti: išorėje būti ištikimais sovietinei valdžiai, o slapta pasakoti antisovietinius anekdotus. Melas ir nesąžiningumas pamažu tapo gyvenimo norma: iš gamyklų ir kolūkių būdavo vagiama viskas, kas pakliūdavo po ranka. Žmonės save pateisindavo, sakydami, kadangi iš mūsų viską atėmė, todėl mes nevagiame, o tik atsiimame, kas buvo atimta. Už šias vagystes nukentėdavo tik tie, kurie būdavo laikomi sovietinės santvarkos priešais, o kompartijai ištikimieji žmonės galėjo nebaudžiami naudotis savo privilegijuota padėtimi. Gyvenimas be melo tapo tiesiog neįmanomas: viršininkai meluodavo savo pavaldiniams, pavaldiniai – viršininkams, mokytojai – mokiniams, o tėvai dažnai net savo vaikams. Buvo sukurtos idealios sąlygos bręsti karjerizmui ir prisitaikėliškumui. Kadangi religinė sąmonė pamažu silpo, vis labiau ėmė dominuoti džiunglių įstatymas: teisus būdavo tas, kuris stipresnis, gudresnis ir labiau sugebantis prisitaikyti prie sovietinės tikrovės.

Kai buvau nuteistas sovietų teismo ir įkalintas Rusijos konclageryje, pastebėjau didelį nelaisvės vietų panašumą su visa sovietine tikrove, labai panašia į didelį lagerį, kuriame vieni gyventojai yra privilegijuoti, o kiti – baudžiami net už menkiausius ir priversti kęsti prievartą.

Psichologai teigia, kad žmogus, gyvendamas lageryje ar kalėjime, po penkerių metų pradeda keistis ir degraduoti. Nesiimu spręsti, kiek tai teisinga, tačiau noriu pasakyti, kad mano tėvynainiai penkiasdešimt metų gyveno dideliame sovietiniame lageryje, todėl visai suprantama, kad dvasiniai praradimai buvo labai dideli.

Kalbėdamas apie sovietinę tikrovę, negaliu nepaminėti ir daugelio teigiamų žmonių gyvenimo pusių, kai žmonės sugebėdavo išsaugoti žmoniškumą, tikėjimą ir meilę tėvų žemei. Visa tai išsaugoti buvo galima tik aiškaus pilietinio sąmoningumo, tikėjimo ir rusenantiškos laisvės vilties dėka.

Apie dešimtį metų trukusią partizaninę kovą, nors ir buvo fiziškai pralaimėta, bet daliai lietuvių padėjo išsaugoti moralinę sąmonę, kad priešintis melui bei prievartai galima ir reikia net tuomet, kai artimoje ateityje nematyti laimėjimo perspektyvos.

Okupacijos metais ypatingai svarbų vaidmenį atliko Bažnyčia. Nepaisant labai didelių praradimų ir net to, kad Bažnyčios vadovai buvo griežiausiai sovietinės valdžios kontroliuojami, o kai kurie net priversti kolaboruoti, Bažnyčia nebuvo palaužta ir per visą sovietmetį išliko vienintele oficialiai veikusia institucija, kurios dauguma narių aiškiai suvokė, kas yra kas, ir turėjo jėgų priešintis nužmoginančiai sistemai.

Pasibaigus Stalino ir Chruščiovo epochai, ir šiek tiek sušvelnėjus režimui, tuojau pradėjo reikštis labai apčiuopiami pasipriešinimo sistamai daigai. Kunigai ir tikintieji pradėjo rašyti sovietinei valdžiai pareiškimus, kuriuose būdavo reikalaujama laisvės Bažnyčios veikimui. Labiausiai žinomas tapo 17,000 tikinčiųjų pasirašytas Memorandumas, skirtas SSRS Generaliniam sekretoriui Brežnevui, kuriame buvo reikalaujama tikėjimo laisvės. Šis 1972 m. pasirodęs Memorandumas buvo tam tikras persilaužimas, pereinantis į aktyvesnę kovą už žmogaus teises. Tų pačių metų kovo 19 d. Lietuvoje pradėjo eiti *Lietuvos Katalikų*

Partizaninė kova, nors ir buvo fiziškai pralaimėta, bet daliai lietuvių padėjo išsaugoti moralinę sąmonę, kad priešintis melui bei prievartai galima ir reikia net tuomet, kai artimoje ateityje nematyti laimėjimo perspektyvos.

Bažnyčios Kronika, kuri aprašinėjo tikėjimo persekiojimo ir varžymo faktus. Dievui laiminant, šis leidinys išliko nesunaikintas iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo. Po *LKB Kronikos* pasirodymo vienas po kito atsirado ir kitokios pakraipos pagrindinio leidiniai, kuriuose būdavo nagrinėjami ne tik religiniai, bet ir tautiniai klausimai. Vienu metu jų buvo net 13. Lietuva buvo vienintelė Sovietų Sąjungos respublika, turėjusi tokią gausią pagrindinio spaudą, o *LKB Kronika* – vienintelis leidinys, kurio KGB nepajėgė sunaikinti, kai tuo pačiu metu Maskvoje *Einamųjų įvykių kronikos* redakcija būdavo gana greitai likviduojama.

Teismai už pagrindinio spaudos platinimą ne tik nesustabdė pasipriešinimo prievartinei ateizacijai, bet dar labiau ją pakurstė. Nors pasaulyje plačiausiai nuskambėjo Lietuvos tikinčiųjų pasipriešinimas, kurio svarbesnieji faktai buvo aprašyti pagrindinio spaudoje, tačiau tai nebuvo vieninteliai faktoriai, nulėmę tuometinę Bažnyčios padėtį ir jos įtaką Lietuvos žmonių dvasinei raidai.

Labai svarbus buvo tikėjimo perdavimas šeimose. Kadangi vieša katekizacija buvo uždrausta, o ją vykdė asmenys net represuojami, tai pagrindinė tikėjimo mokykla tapo šeima. Laimingiausi buvo tie vaikai, kurie turėjo sąmoningus tikinčius tėvus. Kur jų nebuvo, vaikai tapo palikti likimo valiai ir atviri marksistinės ideologijos indoktrinacijai.

Sovietinei valdžiai uždraudus vaikų katekizaciją, ja labiausiai rūpinosi ne tiek oficialiai pareigą einantieji kunigai, kiek pavieniai asmenys, ypač seserys vienuolės. Kai kurios vasaros metu religinei praktikai paruošdavo po kelis šimtus vaikų.

Kadangi vienuolynai oficialiai buvo uždaryti, jie nesiliovė veikę pagrindėje. Vienuoliai kunigai dirbo parapijose, eidami klebonų pareigas, o seserys vienuolės gyveno mažomis grupėmis po dvi-tris ir, kiek pajėgdamos, įsijungdavo į sielovadinį darbą.

Kai vienintelė Kauno kunigų seminarija neturėjo teisės priimti visus, norinčius kunigo tarnystei ruošti jaunuolius, tuomet šio darbo ėmėsi kelios vyrų vienuolijos – jėzuitai ir marjonai. So-

vietinė valdžia, pastebėjusi, kad nepavyks oficialiai užkirsti kelio jaunuoliams siekti kunigystės, pamažu pradėjo lengvinti įstojimo sąlygas į veikiančią seminariją.

Bažnyčia sovietiniais metais buvo tapusi tam tikru pasipriešinimo sovietinei sistemai centru, kuris telkė ir judino net tikėjimui abejingus, bet tėvynę mylinčius žmones. Bažnyčia, atlikdama savo tiesioginę misiją, labai daug pasitarnavo, ginodama totalitarinės diktatūros pavergtą žmogų.

II. Moralinio liberalizmo metai

Nors ir sužeisti, bet išsaugoję moralines bei krikščioniškas vertybes, mes atėjome į tą istorinį momentą, kai pradėjo griūti sovietinė sistema. Atgimimo Sąjūdis atvedė Lietuvą ne į Kremliaus bandytą atgaivinti sovietinę sistemą, bet į nepriklausomybę, tačiau tolimesnis kelias buvo labai sudėtingas. Greitai pamatėme, kad nelaisvės metais mūsų patirti praradimai buvo didesni, nei manėme.

Mums, penkiasdešimt metų gyvenusiems priespaudoje, vakarai atrodė kaip laisvės ir krikščioniškos moralės tvirtovė, todėl, atsivėrus sienoms, dauguma lietuvių godžiai gaudė iš Vakarų atkeliaujančias idėjas. Į Lietuvą atvyko daug geros valios žmonių, kurie norėjo padėti jai prisikelti naujam gyvenimui. Su dėkingumu prisimename didelę materialinę ir intelektualinę paramą, kurią esame gavę iš Vokietijos ir kitų Europos bei Šiaurės Amerikos kraštų. Tačiau Lietuvą pasiekė ir abejotinos vertės idėjos. Jų simboliu laikau iš vienos rimtos šalpos organizacijos atėjusią tuščių vaistų buteliukų siuntą.

Pakilus „geležinei uždangai“, Lietuvą užplūdo įvairiausių religinių pakraipų žmonės. Jų idėjos lengviausiai rasdavo atgarsį tarp tų žmonių, kurie sovietiniais metais buvo nutolę nuo Katalikų Bažnyčios. Jiems, ko gero, lengviau buvo įsijungti į bet kurios naujos religijos šalininkų gretas, nei pasijusti atgailaujančio sūnaus padėtyje.

Pačiais pirmaisiais nepriklausomybės metais didžiausius tiražus pasiekė bulvarinė spauda ir

Vytauto Maželio nuotr.

PULGIO ANDRIUŠIO

100 metų sukaktis

LIDIJA ŠIMKUTĖ

Pulgis Andriušis gimė 1907 m. kovo 18 d. Gaidžių kaime, Tauragnų valsčiuje, Utenos apskrityje. Savo autobiografiniuose apmąstymuose jis rašo: „Mano kaimas buvo susikraustęs ant kalno, gal ir jo pavadinimas dėl to atsirado, kad jau per kelias varseles girdėtusi gaidžių giedojimas, iš kurios pusės čionai bekeliautum. Gaidžiai turėjo su kaupu visa tai, kas būdinga Aukštaitijai: Grabelio ir Silio ežerus, iškilius gojus, Vaidulės upę, plačius akiračius ir, kaip viso to užmojesnį – prastą žemelę... Didžiolaukai, Papiliakalnė, Pavaidulys, Dubulė, Žiotinės, Pagarbės, Kazio Gojus ir kiti vietovardžiai iškalbingai liudija, ką čia bus palikę slinkdami ledynai. Ši vargana žemelė maitino 22 Gaidžių ūkininkus, buvusius Sirvydžių pono baudžiauninkus. Dvarystės panaikinimas, Sirvydžių kaimas buvo apgyvendintas iš Rusijos atitremtų maskolių... Daug kraujo praliejimo buvo dėl Sirvydžių miško”.

Pulgio senelis, kurio jis gyvo neprisiminė, turėjo šešis sūnus ir vieną dukterį. Jo tėvas Juozapas Žemaitis su kitais dviem broliais pasidalino paveldėtą turtą. Vedė iš Pilkenių Justino Tilvyčio dukterį. Jiems gimė penki sūnūs ir dvi dukros, kurios mirė kūdikystėje. Pulgis buvo Tauragnų klebono Ordo pakrikštytas neįprastu Fulgencijaus vardu. O tėvai neištardami jį vadino Pulgenca arba Pulgenciuk.

Pulgenciuko vaikystės dienos slinko gana nuobodžiai – visa paguoda ir pramogų šaltinis buvo jo tėvas, kuris, nesėkmingai išbandęs laimę Amerikoje, grįžo. Anot Pulgio, jis „buvo pilnas išmonių, juokų, medžiotojas, muzikantas, žuvautojas, žemietijos teisėjas ir pasakorius. Rudens ir žiemos vakarais, sugulus ant šilto pečiaus pado, jį atidarydavo pasakų skrynią, išleisdamas pasivaikščioti patamsyje karaliūnus, galvažudžius, kipšiukus, slibinus, lokius, jie visi, atrodydavo, vaikščioja čia pat padaržėse ir mūsų laukuose.

Tie vaizduotės gyventojai iš čia nebeišsiveisė ir man suaugus, imdavo veikti, kai, grįždamas iš

miestų, tik ką įžengdavau į Gaidžių laukus. Kur beeidamas, tėvas vis ir mus vesdavos, pakeliui pasakodamas, rodydamas, kas kur atsitiko, kas kam pasivaideno. Su juo eidavom vyčianti Vaidulės karklynuose, vantauti Pabružaklanio beržynuose, riešutauti Žiotinėse, grybauti Mėlynaraisytyje, šiltom vasaros naktim vėžianti Silyje... Per visus keturis metų laikus tėvo visur buvo pilna. Gerai įsileido atmintin, kai tėvas pasisodino dviračią ant arklio ir abudu jojom per laukus keliutėmis, pagaliau nusileidus, pirmą kartą pamačiau pro juodalksnių kamienus Silio ežero įlanką Didžiolaukiuose, staiga ėmė suktis galva ir čia pat nualpau, pritrenktas tokios vandenų erdvės”.

Tas didaminis ežero poveikis išliko sapnuose visam gyvenimui, štai, tave „vejasi vandenys, kyla tvanai, statūs krantai, kabiniesi už medžio šakų, neišlaiko, lūžta... Sapnuojant Piliakalnį, visuomet rodos kažkoki žemėn sulindę mūrai, laiptai, akmeninių bokštų liekanos, mat, seniai pasakodavo čia buvus bažnyčią ar pilį, paskui nuskendusią ežero gelmėse... Mano motina, atitekėjusi iš labai dievobaimingų namų, karštai rūpinosi savo vaikus išmokyti poterių ir skiemenuoti iš *Aukso Altoriaus*, tėvas visai čia neikišo rankų. Neturėdama iškalbos ir šamojaus, motina sunkiai traukė auklėjimo vežimą, pyko, nervavosi, verkė, gąsdino pragaru. Kita motinos aistra buvo gelės. Pirkioj pasieniais žydėjo pelargonijos, begonijos, kerojo mirtos, daržely puikavos rožės, diemedžiai, jurgilai, nasturtai, seklyčios palubiuos nuo balkių karojo glėbiai pelynų, ramunių, čiobrelų, barkūnų – žiemą čia įėjus, sugaudavo galvą nuo svaigių kvapų”.

Kai Pulgenciukas gavo piemens botagą į rankas, jis suprato, kad gyvenimas nėra vien žaidimai. Vaikystėje, 1914 m., teko patirti Pirmą pasaulinį karą, nors jis mažai ką prisiminė: kad pabėgęs maskoliams aplinkiniai kaimai ėmė plėsti jų paliktas sodybas, atėję vokiečiai tiesė telefono liniją, o teta Jadvyga apylinkės vaikams įsteigė slaptą mokyklėlę. Tačiau, kai Šetos klebonas iškviėtė Jadvygą mokytojauti kitur, „nubėgau klėtelėn ir įbėdęs nosį pagalvėn pirmą kartą gyvenime ėmiau taip gaudžiai žliumbti. Lyg žemė būtų iškritusi po kojų”.

Neilgai truko, kol gretimame Juknėnų kaime buvo atidaryta pradžios mokykla. „Tą Dievo duotą mokyklėlę pėsti lankydamas beveik visi gaidžiai. Aš net ir per didžiulius žiemos pustymus nepraleisdavau pamokų, tėvas pavežėdavo rogėmis, taip buvo viliojantis tas naujas pasaulis, palyginus su piemens dalia”.

Vėliau Fulgencijus pradėjo lankyti Utenos progimnaziją, į kurią tėvas nuvežė nežinomais keliais per nematytus kaimus ir kalnus „dardam lyg mėnulio paviršium”. Priėmimo dieną jam teko išgyventi, nes direktorius neišskaitė jo pavardės ir taip pravirkdino nedrąsų berniuką. Kai paklaustas, kuo vardu, atsakė Pulgenca Žemaitis, o direktorius, numojęs ranka, tarė – Fulgencijus Andruševičius. Taip, kad jis pirmą kartą sužinojo, kaip buvo užrašytas vardas ir pavardė metrikuose. Pasirodo, klasės žurnale jis buvo įtrauktas į A ir Ž raidžių sąrašą. Fulgencijui buvo sunkiausia pirmoji savaitė be namų.

Savo prisiminimuose rašo, kad progimnazijoje viešpatavo idealistinė – patriotinė dvasia. Jis dirbo ateitininkuose, skautuose ir jų laikraščeliams, piešė užsklandas, viršelius, karikatūras, plakatus ir t.t. Ankstyvą 1920 m. pavasarį, tėvas užsikrėtė dėmėtąja šiltine ir netikėtai mirė. „Graudulingai apverkdamas savo nepamainomą tėvą, drauge apverčiau ir savo mokslinę ateitį, kuriai šis netekimas sausai užtrenkė duris. Iš namų nebegalėjau tikėtis jokios jokios paramos, sapnai išsisklaidė kaip šiaudų dūmas. Tačiau, kaip viskas mano gyvenime, beviltiškiausią akimirą staiga atsiranda viltis”.

Giminaitės padėjo Fulgencijui apsigyventi moksleivių bendrabuty, kol baigė penkias klases, po kurių įstojo į „Aušros” gimnaziją Kaune. Jį mokė Mykolas Biržiška, kuris jį asmeniškai paveikė. Jam čia teko maišytis su Lietuvos inteligentija: A. Jakštu. A. Herbačiausku ir Vydūnu, o bendramoksliai buvo Jonas Aistis, Antanas Miškinis, Jurgis Gliuda bei kiti. Jis sėdėjo viename suole su Pranu Matiuku, kuris vakarais mokėsi groti smuiku – likimas jį irgi nubloškė į tolimą Australiją – Adelaidės miestą.

Įstojęs be egzaminų į mokytojų sąjungos gimnazijos aštuntą klasę ir baigęs 1926 m., įstojo į

universitetą – gamtos/matematikos fakultetą. Vėliau pakeitė į Humanitarinius mokslus, įsirašydamas į anglų kalbos ir literatūros specialybę su šalutinėmis lituanistikos bei pedagogikos šakomis. Jis vėl ėmė lankyti meno mokyklą, tikėdamas surasti raktą į savo tikrąjį pašaukimą. Pulgis lankė Vinco Krėvės, Juozo Tumo – Vaižganto ir Balio Sruogos paskaitas. „Krėvė niekuomet nesikarščiuodavo, lyg fontano Neptūnas liedavo nenutrūkstama iškaltos čiuokšlės žado netekusiai auditorijai. O Tumas – Vaižgantas trankydavo kaip aitvaras. B. Sruogos teatro istorijos kursas (nepriavolomas) ir seminaras mane įaitrino labiau, negu kiti privalomi dalykai“.

Vėliau, Pulgiui laimėjus recenzijų konkursą, Balys Sruoga suteikė jam Andriūšio slapyvardį, kuris prilipo visam amžiui. Pulgis ne tik plunksna, bet ir pieštuku, bandė pelnytis duoną. Gyvendamas ekstravertinį gyvenimą tarp intelektualų ir menininkų, atvažiuodamas į Gaidžiūnus atostogauti, pasijausdavo savu tarp savųjų. Jis mini, kad jam ir Miškinininkui kaimas buvo tarsi religija.

Kauno universiteto studentai tuo metu buvo pasidalinę į dvi stovyklas: Kardininkai ar baltakupriai buvo J. Aistis, Bernardas Brazdžionis, A. Miškinis, Gražina Tulauskaitė, Antanas Gustaitis, Petras Babickas, Bronys Raila, Henrikas Radauskas bei kiti. Įdomu, kaip šioji generacija pagamino tiek kūrėjų, kurie pasiekė Parnaso viršūnes. Pulgis mini, kad Vincas Mykolaitis – Putinas bei Balys Sruoga padėjo jam ir kitiems žengti kūrybišku keliu. Pradėjęs gimnazijoje, Pulgis universitete toliau mokėsi svetimų kalbų: angliškai, vokiškai, prancūziškai, itališkai, ispaniškai, portugališkai, švediška, ir net vienerius metus mokėsi arabų kalbos. Jis mėgdavo dviračiu keliauti po Lietuvą. 1932 m. jam teko vykti į šiaurės Valiją, Angliją. Grįžęs savo išpuodį apie Valijos žemdirbius aprašė spaudoje. Tais pačiais metais nusiėmė studentišką kepuraitę ir Šančiuose ėmė plunksna pelnytį sau duoną. Vėliau apkeliojo Ispaniją.

Padirbėjęs Kaune, Klaipėdoje – čia susidraugavo su Ignu Šeiniumi. Klaipėdoje buvo gyvas naktinis gyvenimas. Pulgis mėgo lankytis įdomiose smuklėse ir kavinėse, kur rinkdavosi įdomi publika. Linksma, nerūpestingas gyvenimas ir įtemptas redakcinis darbas jam ėmė nusibosti. Kartą atvykęs Henrikas Radauskas apibare Pulgį dėl tuščiai leidžiamo laiko. „Sekantį rytą jaučiau tų žodžių peilius besimeigiant giliau pro boheminio gyvenimo sąnašų sluoksnį. Reika ką nors kurti, bent rimtai vėl griebiausi *Don Kichoto* vertimą“.

1937 m. Pulgis Andriūšis atsistatydino iš *Vakarų* redakcijos ir išvyko į Paryžių, tikėdamas gauti vizą į Ispaniją. Paryžiuje Lotynų kvartale bendravo su dailininku Viktoru Petravičiumi, rašytoju Stepu Zobarsku ir režisierium J. Miltiniu. Vėliau patraukė į Portugaliją, Italiją ir negavęs vizos Ispanijon per Austriją atgal į Klaipėdą. Grįžęs tėviškėn, rašo: „Tėvo įpasakinti laukai šypsojosi kiekvienu alksnių krūmeliu, kiekvienu putinų skardeliu, sveikino vieversiais, gegužėmis, pėmėmis, ir nutariau čia pasistatyti savo svajonių pilį“.

Pulgis susitarė su leidyklos direktoriumi, kad mokės avansinį honorarą šiai svajonei, bet, deja, užėjo sovietų okupacijos nelaimė. 1938 m. liepos mėn. susituokė su iš Kauno pažįstama mergaite, Marija Chodauskaite. Pragyveno iki Hitlerio invazijos, o po to iki 1944 m. su žmona, sūnumi ir dviem dukromis gyveno Kaune. Jis tapo laisvu žurnalistu, recenzavo dramos spektaklius, rašė feljtonus, o *Lietuvos aide* pateikdavo humoristinę apžvalgą, pasirašydamas „*Homō Simplex*“ slapyvardžiu.

„Įvyko didžioji Lietuvos nelaimė, įdardėjo Kaunan rusų okupaciniai daliniai. Mes, neužsiangažavusieji, vis dar sėdėdavom Konrado kavinėje ir visom dūdom pūtėm prieš okupantus. Petras Cvirka, niekieno nerinktas, tapo naujosios rašytojų draugijos pirmininku. Iš visų buvusių artimų draugų ir kolegų, nuėjusių dirbti rusų okupantams, padoriausi buvo P. Cvirka, dailininkas S. Žukas ir J. Marcinkevičius. Į Vailokaičio rūmus buvo suvaryti visi rašytojai, žurnalistai, dailininkai eiti marksizmo – leninizmo kursas. Per vieną viešą pirtį, po partijos bei vyriausybės grasinimų pasi-

prašė žodžio rašytojas Justinas Marcinkevičius, jau gerojai įpylęs alaus: „Jūs liepiat mums rašyti, kad prie Smetonos visi vaikščiojo apdriškę, neturėjo valgyti, pro kiaurus stogus varvėjo lietus, avėjo klumpėmis. Draugai, prisidėję rankas prie krūtinės, prisipažinkime, argi iš tikrųjų taip buvo? Vadinas, turime meluoti, štai tau socialistinis realizmas!“

Birželio deportacijos paskatino apieisti tėviškę. 1944 m. ankstyvą pavasarį su šeima išsikraustė į Lampedžius, drauge su pažįstamais iš Klaipėdos, kurie padėjo Andriūšiui šeimai įsigyti sunkvežimį. Liepos pradžioje nuvyko į Vilkaviškį, Šakius ir pagaliau Vokietijon. Per draugą Berlyne pasirūpino kelionę į Reicho sostinę, o vėliau atsidūrė universiteto mieste Tuebingen, kartu su daugeliu kitų pabėgėlių inteligentų iš Lietuvos. Po metų benamystės teko susirasti šeimai tinkamesnę gyvenvietę. Pulgiui pradėjo atrodyti, kad „Feljetonai neduoda autoriui jokio pasitenkinimo. Tie visi pasišaipymai iš nepriklausomos Lietuvos biurokratų, labdaringų ponių su šuniukais, man dabar atrodė buvo tik laiko gaišalas, honoraro gaudynės... Feljetonas nūnai man buvo, kaip raganos šluota, gumbas ir kupra“.

Tuebingene studijavo apie 300 lietuvių. Pulgis draugavo su Stasiu Santvara, Henriku Radausku ir Nyka Niliūnu. Iš netolimo Ravensburgo atvyko poetas Antanas Gustaitis. Pradėjo rengti literatūrinius vakarus kaimyninėse lietuvių kolonijose. 1949 m. vasario antroji pusė Pulgis, egzotiško nerimo pagautas, nusprendė vykti į Australiją.

„Kovo antroji pusė atlikom paskutines gimtosios Europos žemės stacijas, uosto muitinėje vėl rikiavomės eilutėn, vėl krovėm į maišelius popierius ir pagaliau, kopdami į amerikiečių karinio transporto laivą „General Stewart“, lengvai atsidusom, kvailai manydami, jog dabar bus galas visom tom anketom.“

Tuoju išplaukus paaiškėjo, ką reiškia keliauti kariniu laivu. Vyrai ir berniukai buvo paskirstyti į kabinas su 20-30 brezentinių lovelių pasieniais... Moterys su mergaitėmis užėmė didžiulę salę. Rytą pagal komandą turėjom visi anksti keltis, pasiklot guolius, pamainomis išsišluot grindis, išsiriškiuoti denyje, laivo kapitonas ateidavo patikrinti...

... Viduržemio jūra, Suez kanalas, Raudonoji jūra, Indijos vandenynas, kelių valandų stabtelėjimas Colombo uoste, Didžioji Australijos įlanka, Melburnas – 1949 m. balandžio 13 d. Stoviu su žmona ir trim mažais vaikais, plikas kaip tilvikas nežinomos žemės krante. Dar kartą gyvenimas iš naujo. Krantinėje laukė traukinio sąstatas ir apie vidurnaktį išdardėjom į skirstomąją stovyklą Bonnegiljoje. Nuvežė į buvusios amerikiečių kariuomenės barakus, banguotos skardos pirkeles, išrikiuotas blokus ant kalvų. Nepaprastai platūs akiračiai, banguojančios nuo kaitros, nuskrudintos, gelsvos aukštumos, dangaus pakraščiuose keisto

braižo kalnagūbriai, apžėlę eukaliptais, kurie iš tolo atrodo lyg būtų apipilti metiliniu spiritu, drumstai mėlyni, niekur nė vienos žalios dėmės. Mylių myliomis nesimato jokio gyvybės pėdsako, žmogaus rankos, sodybos. Šią nykumą daiktais dar padidina vieniši, gaisrų nusiaubti eukaliptai, tiesdami fantastiškai iškreivuliuotas šakas į dangų, sakytum, skaistyklos sielos – maldaujančias rankas.

Šiuose barakeliuose, naktį virpėdamas nuo šalčio, dieną dusdamas nuo šutos, išgyvenau iki gegužės pabaigos. Poilsio neturėjau nė minutės, nuo ryto iki vakaro garsiakalbiai varinėjo pas Kaiposius ir Ainošius, gydytojai adatom dūrė, kur tik rado nedurtą vietą, muitininkai, imigracijos raštininkai ir kiti alkanais vilkais puolė naują transportą. Garsiakalbiui sustaugus, griebdavau maišą su popieriais ir bėgdavau pakalnėn į administracijos bloką stoti eilėn... Po stovyklų rajonus vis vaikščiodavo senukas australas, matyt, valdininkas, pasitraukęs į pensiją ir dabar vėl nusamdytas, matydamas tekinus emigrantus, dainuodavo besišypsodamas: – Registration, administration, documentation, assimilation“.

Pulgis buvo paskirtas į grupę geležinkeliečių – nuvežė į Sidnėjų, o žmona su vaikais liko Bonnegiljoje. Vėliau jie buvo nugabenti į Cowra šeimų stovyklą. Daugiau kaip pustrėčių metų buvo išskirti. Pulgis buvo įdarbintas stotyje kaip vagonų valytojas. Teko dvejus metus pagal kontraktą daryti tai, ką nurodė imigracijos departamentas.

Pulgis nenustojo rašyti. Vis rašė kelionės išpuodius Eizentrautui, kuris vertė į vokiečių kalbą, ir spausdindavo vokiečių leidiniuose. Pradžioje susirado kambarėlį Sidnėjaus, Surrey Hills valkataynėje, bet vėliau persikėlė į Kings Cross, australų bohemos priemiestį, kur gavo atskirą kambarėlį su stalu. Čia pradėjo rašyti užsakytą *Sudieu, kvietkeli*. 1951 m. atidavė paskutinius rankraščius. „Jeigu tikrai yra įkvėpimas, tai jį išgyvenau, rašydamas šią knygą. Atsikėlęs nuo stalo, kur prasėdėdavau nuo vidurnakčio, eidamas rytą darbovietėn šiukšlinom gatvėlėmis, pro aptrupėjusius fabrikėlių mūrus, sрутų latakus, žemėn susmegusius namiokščius, apsilupinęs sienas, nusiganusias žiurkes, alyvų klanelius prie garažų, matydamas gyvenimo kovą, pralaimėjusius veidus, eidavau lyg nieko pakeliui nepastebečiau, kaip koks pamėnas, telepatijos bangomis vaikščiojau žaliuojančiais Gaidžių laukais, užsikopęs Kazio Gojun, žvalgiausi į Salako šilų juostą, skambėjo naktigonių dainos, ošė vandenys Pavaidulyje, puškenosi laumės Paliūnėj. To šišo pakakdavo iki Sidnėjaus centrinės stoties, kol jis staiga išsiblaškydavo, atidarius spintelę ir imant persirengti maknotais darbiniais drabužiais“.

Tryse garsaus *Frankfurter Illustrierte* nume-

Nukelta į 8 psl.

Stasys Santvaras, Albina Uknevičiūtė, Antanas Gustaitis, Pulgis Andriūšis, 1968 m., New York.

Vytauto Maželio nuotr.

Tai mano antri namai ir aš juos myliu

Interviu su režisiere Audre Budryte-Nakienė

Dar visai neseniai, praėjusį pavasarį, kalbėjau su Audre Budryte-Nakienė ir Kęstučiu Naku apie jų būsimą kelionę į Lietuvą, jų planus ir lūkesčius. Kalbėjome apie kelionę, kuri, kiek skirtingai nei visi kiti apsilankymai, jiedviem ir jų sūnui Kajui, pirmą kartą keliavusiam į Lietuvą, išsitęsė beveik per šešis mėnesius. Kęstučio tikslas buvo Vilniuje padirbėti ties nauja pjese ir plačiau bei giliau susipažinti su lietuvišku teatru: režisieriais, aktorais, vaidyba, spektaklių kūrimu ir kita teatro virtuve. Audrė nekantravo Lietuvą parodyti sūnui Kajui. Šiandien kalbiname juos jau sugrįžusius.

— Audrė, esi Lietuvoje praleidusi ne vieną mėnesį. Kaip jautėsi šį kartą, būdama Lietuvoje?

— Jaučiuosi, kad tai mano antri namai. Namai — tai namai, juos myli, nors gal kai kas tave juose erzina, gal vieną dieną su vienu šeimos nariu pasibari, bet vis tiek myli, myli namus. Taip ir su Lietuva — nors kai kas nepatinka, kai ką pakeičiau, jei galėčiau, vis dėlto tai mano antri namai ir aš juos myliu. Kai pirmą kartą vykau į Lietuvą, man buvo maždaug dvidešimt vieneri metai. Viskas, žinoma, buvo nauja ir net negalvojau, kad tie naujai sutikti žmonės, naujai atrasti giminės, vietos, kurių tik vardus iki to laiko žinojau, — kad visa tai taps man artima. O dabar tuos žmones, tas vietas, pažįstu beveik dvidešimt metų, beveik pusę savo gyvenimo ir tos vietos, kurios tada buvo naujos, dabar man siejasi su nuostabiais jaunystės metais. Dalį savo jaunystės praleidau Lietuvoje — tai kaip ta šalis nebus man brangi?

— Vis dėlto šį kartą kelionė buvo šiek tiek kitokia nei ankstesnės. Į Lietuvą važiavai su vyru Kęstučiu ir sūnumi Kajumi. Ar buvo sunku jam prisitaikyti prie lietuviško gyvenimo?

— Kajui tai nebuvo sunku prisitaikyti. Jis gerai laikėsi per visas keliones lėktuvais, traukiniais, laivais ir greit priprato prie lietuviško gyvenimo. Vos ne kasdien nueidavom į Katedros aikštę, dažnai įeidavom į pačią arkikatedrą. Jo pirmieji žodžiai Lietuvoje buvo „amen“ ir „katedra“, taip pat greit pramoko „aikštė“, tai kartodavo, jei norėdavo, kad mes būtumėm tas vietas (arkikatedrą ir jos aikštę) aplankytumėm. Mane stebino Kajaus susižavėjimas bažnyčiomis, paminklais bei skulptūrom, paveikslais. Vis atpažindavo jis „Mariją“ — ar tai bažnyčioje, ar nutapytą meno muziejuje.

Audrė Budrytė-Nakienė, Kajus ir Aldona Budrienė Lietuvoje prie Palūšės bažnyčios. Kęstučio Nako nuotr.

Vasaros pabaigoje daug laiko praleidome Vingio parke, bet šiltomis rudens dienomis vieną kitą valandėlę smagu buvo praleisti ir aikštėje — juk pro ten visas Vilnius praeina. O vaikui tai rojus, gali palakstyti, matyti žmones, dažnai vaikus, stebėti Gediminą ant arklio, vėliau traukti link Nacionalinio muziejaus ir pamatyti Mindaugą. Pamilo Kajus tris mūzas, kurios puošia Nacionalinio dramos teatro įėjimą. Be to, mes gyvenom netoli Rusų dramos teatro ir kai tik praeidavom, sustodavom pasižiūrėti į kaukes, kurios puošia teatro fasadą.

— O tau pačiai?

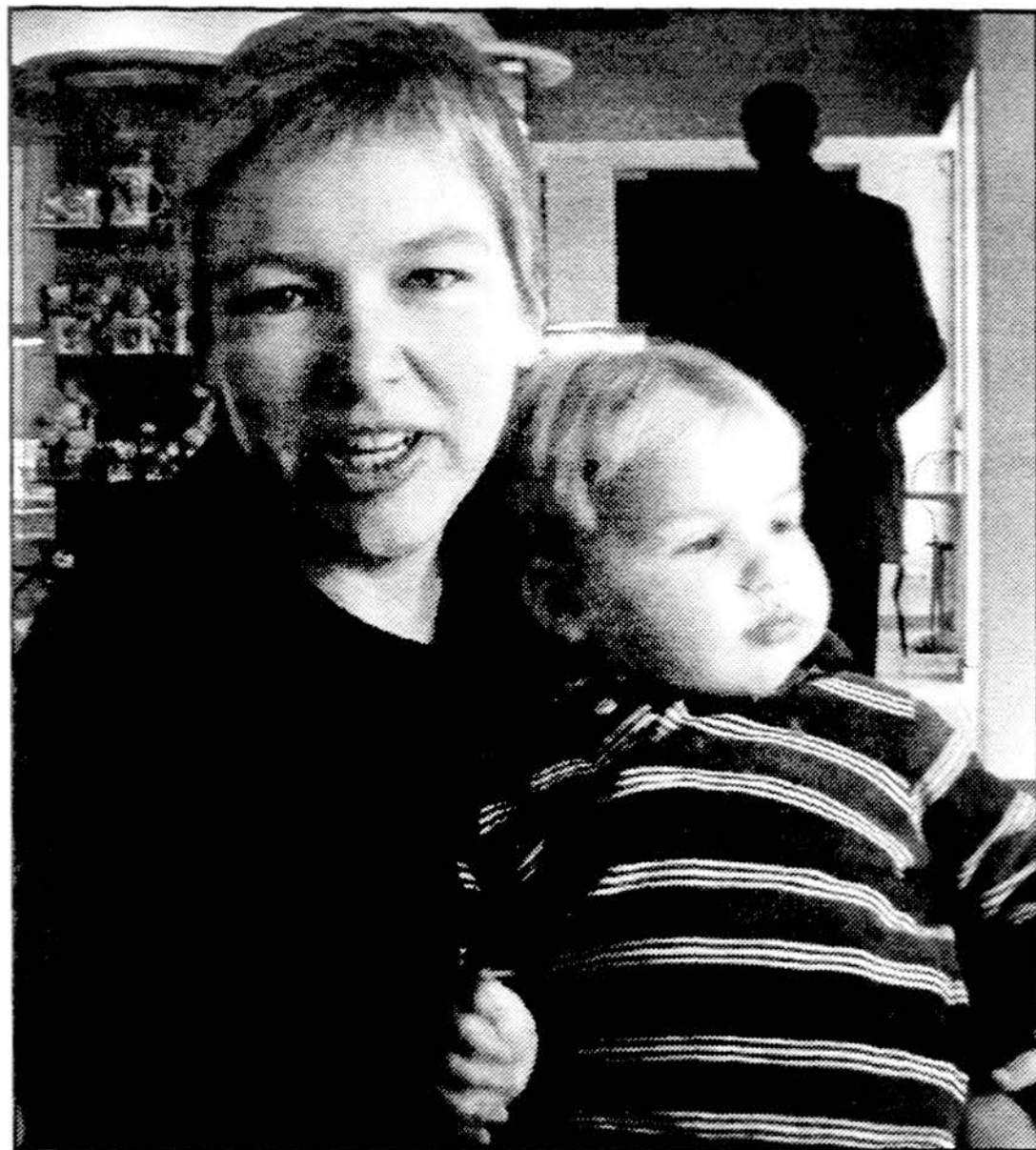
— Man nebuvo sunku prie lietuviško gyvenimo prisitaikyti, nes esu praleidusi daugiau nei dvejus metus Lietuvoje, o būtinai prasme Lietuvoje yra viskas lengviau, negu tada būdavo, tai ir nebuvo prie ko priprasti. Kai kurie dalykai pastoviai erzindavo, pvz., Vilniaus vairuotojų mandagumo stoka. Esu ne viena, žinoma, kuri taip jaučiausi — rudenį Lietuvos televizija paskelbė akciją, kuri, jei tiksliai prisimenu, vadinosi „STOP karui keliuose“. Tiesiog nesaugiai jausdavausi, su Kajumi eidama per pėsčiųjų perėjas. Gaila. Tai rodo, kad žmonėms trūksta pagarbos kitiems to paties miesto gyventojams. Gal ta problema aštriausia Vilniuje, kituose miestuose to pastebėjau mažiau.

— Ar, tavo nuomone, Lietuva ir lietuviai pasikeitė per tuos metus, kai nesilankė Lietuvoje?

— Vilnius pasikeitė išorine prasme, to nė vienas lankytojas negali nepastebėti. Vienu metu pagalvojau, na, kur gi aš dabar esu Gedimino prospekte, mat ši gatvės dalis pasirodė visiškai ne tokia, kokią pažinojau. Gerai, kad galima pasirinkti, kad yra maisto produktų, prekių, kurias žmonės gali lengvai įsigyti. Tiek galiu pasakyti apie buitinius pasikeitimus.

O apie žmones galiu pasakyti, kad sutikti jauni lietuviai mane džiugindavo savo atvirumu, savo požiūriu, kad visai natūralu nuvykti į kitas Europos šalis studijuoti ar padirbti, bet su tikslu grįžti namo į Lietuvą. Kalbu apie tuos jaunuolius, su kuriais asmeniškai susidūriau. Aš suprantu, kad daug ir nusivylimo yra tarp jaunų, kad jie turi išvykti kitur dirbėti ir gyventi, nes jiems prošvaisčių Lietuvoje nėra. Dažnai pajusdavau žmonių nusivylimą valdžia, taip pat man ne vienas sakė, kad išvyksta iš Lietuvos ne vien dėl finansinių priežasčių, bet dėl to, kad Lietuvoje taip sudėtinga kažką nuveikti, įkurti, padaryti. Dėl to man gaila.

Lietuva taip pat pasikeitė tuo, kad dabar labai daug dėmesio yra skiriama pramogai — kaip ir Amerikoje. Kasino, prekybos centrai, prestižinės geriausios Europos dizainerių parduotuvės. Gal taip turi būti — juk sovietmečiu visa tai buvo drau-

Audrė Budrytė-Nakienė su Kajumi.

Dalios Cidzikaitės nuotr.

džiama ir žmonės turi teisę pramogauti savo laisvalaikį. Vis dėlto, tai man buvo staigmena; kažkodėl nesitikėjau to.

Anksčiau aš jausdavau kultūrinį gyvenimą, kaip kažkokią stiprią srovę, vis tekančią. Ką beveiktum, kur bebūtum, ją pajusdavai. O dabar to reikia paieškoti tarp visų naujovių. Ta srovė tikrai egzistuoja, bet reikia ją surasti.

Kaip ir fiziškai sužalotam asmeniui reikia laiko išgyti, taip ir psichologinėm, dvasinėm žaizdom reikia gydymo.

Vienu metu man susidarė toks įspūdis. Atrodė, kad dažnai matau per televiziją, skaitau spaudoje ar kur nors išgirstu interviu su koku nors lietuviu, kuris sėkmingai įsikūrė svetur. Ir vis tokiu žmogaus kausdavo, „Kas negerai su Lietuva? Kaip palyginti su šalimi, kurioje įsikūrei? Kur geriau?“ Dažnai žmogus atsakydavo taip, kad pagalvotum, jog Lietuvoje yra tik negerovės, o kitos šalys yra vien teigiamos. O man Lietuvos lietuvių tokiais momentais taip gaila pasidarydavo, galvodavau, „Oi, nutilkit, jau gana tų lyginimų, tegu tik Lietuva būna Lietuva, nekamuokit žmonių su visais tais pamokymais, lyginimais“.

Ir dar viena mintis. Kartais jaučiausi, kad okupacijos metu įgytos žaizdos nėra gydomos. Tiesiog tikimasi, kad jos pačios išgis ir einama pirmyn. Tačiau, kaip ir fiziškai sužalotam asmeniui reikia laiko išgyti, ne vien laiko, bet ir vaistų, priežiūros, taip ir psichologinėm, dvasinėm žaizdom reikia gydymo. O, atrodo, kad mačiau nemažai žmonių, kuriuos kamuoja gilus skausmas. Yra daug to priežasčių, žinoma, JAV taip pat yra daug kenčiančių žmonių. Tačiau kalbu apie okupacinės sistemos pasekmes.

— Kokius spektaklius, renginius matei? Kas labiausiai įstrigo?

— Vėl patyriau, kokio aukšto meninio lygio yra Lietuvos teatras. Man teko laimėti pamatyti Eimūnto Nekrošiaus „Fausto“ premjerą, šiame spektaklyje Faustą vaidino Vladas Bagdonas. Tai

momentas, kai teatrinė patirtis pavirsta kažkokia meditacija. Per Bagdoną tikrai patyriau, ką reiškia pajusti nenumalšinamą troškulį daugiau žinoti, nepasitenkinti žemiškomis žiniomis ir norėti skristi dvasiškose erdvėse.

Ištrigo Mažojo teatro Mariaus Ivaškevičiaus pjesės „Madagaskaras“ pastatymas. Dramaturgo kūrybą sekiau nuo tada, kai su Čikagos teatru „Žaltvyksle“ stačiau jo pjesę „Kaimynas“. Ši naujesnė pjesė, „Madagaskaras“, tikrai man buvo atradimas. Pagrindinis veikėjas siekia nukelti Lietuvos tautą į Madagaskarą. Man tai buvo taip juokinga, taip išradinga, o perskaičius programėlę sužinojau, kad iš tikrųjų buvo toks žmogus (Kazimieras Pakštas; veiksmas vyksta 1920 m.), kuris tikrai siekė išgelbėti Lietuvą „persodindamas“ ją Afrikoje. Daug gilių minčių šioje pjesėje apie tai, kas yra tautiškumas, kaip žinoti, kas gera tautai. Man tai aktualu, nes aš užaugau, nagrinėdama tuos klausimus, tokiomis temomis diskutuojama būdavo lietuviškose stovyklose ir t.t. Tačiau šioj pjesėj ir daug humoro — juk reikia mokėti sveikiai iš savęs pasijuokti, ką, rodos, mes lietuviai, ne višiomet esame linę daryti.

Be to, be galo sužavėjo balerina Eglė Špokaitė baleto „Desdemona“ pagrindinėje rolėje. Tai buvo neužmirštamas spektaklis. Ji tokia išraiškinga, techniška, emocionali šokėja.

Dar paliko įspūdį Oskaro Koršunovo „Meistras ir Margarita“. Taip kitko, Čikagoje esame ne tiek pripratę prie spektaklių su daugybe aktorių. Paprasčiausia tokiems dalykams neužtenka pinigų. Ir dėl to tam tikrų dalykų neįmanoma čia gerai pastatyti. O matyti „Meistrą ir Margaritą“ puikiai realizuotą yra nepaprastai įdomu. Ne tame esmė, kad vaidina daug aktorių, bet kad kiekvienas yra reikalingas ir iki galo atlieka savo rolę, ką nors duoda spektaklio visumai. Koršunovas sugebėjo padaryti taip, kad kartais žiūrovui būdavo tiesiog nesmagu — jis nebegalėjo ramiai savo vietoje sėdėti ir galvoti: „ak, kokia pekla žiauri, na, ką aš užkasiu iš čia išėjęs, gal picos, gal dešrelių“. O ne, žiūrovas iš tiesų bailsi peklą bjaurumu tol, kol pakyla noras sušukti: „Sustokit! Gana!“ Nesakau, kad visas teatras turi toks būti, bet juk jei tokia tematika Bulgakovo romane, negali to nepaliesiti scenoje.

— Audre, žinau, kad Lietuvoje pati dalyvavai bent viename renginyje (turiu omeny poezijos skaitymą prieš Kalėdas). Papasakok daugiau apie tai.

— Džiugu buvo vėl dirbti su buvusiu kolege ir sena drauge, Šiaulių dramos teatro aktore Silvija Povilaityte. Mūsų renginys vadinosi „Adventinis moters pamąstymas“. Rodėm šį dramos ir poezijos vakarą gruodžio mėnesį Vilniuje, buvusioje Mažojoje baroko salėje prie Švento Kryžiaus namų, vėliau pasirodė ir meno galerijoje Šiauliuose. Man buvo labai prasminga šį vakarą suvaidinti Vilniuje, nes, nors visuose Lietuvos miestuose esu vaidinusi (su Šiaulių dramos teatru daug gastroliavom), niekad neteko vaidinti sostinėje. Dėl to labai jaudinausi. Tačiau susirinko nemažai žmonių, publika šiltai priėmė. Šiauliuose buvo mažiau žiūrovų, bet tai buvo diena prieš Kūčias, tad mes per daug nenustebom. Gražu, kad tokių poezijos ir dramos vakarų papročiai nedingsta Lietuvoje. Čia nieko panašaus nėra, yra poezijos „slams“, bet tai jau visai kas kita.

— Ačiū už pokalbį.

Dalia Cidzikaitė

Kelionė atnaujino įsipareigojimą lietuviškumui

Interviu su režisieriumi Kęstučiu Naku

— Kęstuti, šį kartą į Lietuvą važiavai su konkrečiu projektu. Papasakok daugiau apie tai.

— Lietuvoje norėjau padirbėti ties naująja savo pjesė ir patirti lietuviškąjį teatrą visais įmanomais būdais: kalbėdamas su aktoriais, teatro žmonėmis, stebėdamas repeticijas ir aktorių rengimo pamokas, lankydamas spektaklius.

— Ar viską pavyko nuveikti?

— Taip, man pavyko visa tai padaryti, nors gal ne tiek daug, kiek aš norėjau, dėl kartu važiavusios šeimos ir kelionių.

— Su kokiais režisieriais susipažinai, viešėdamas Lietuvoje? Gal užsimezgė artimesnis ryšys su kuriuo nors iš jų?

— Aš padariau trumpą interviu su Eimuntu Nekrošiumi. Taip pat Arvydu Dapšiu, aktoriumi, kuris kaip antras režisierius dirba su Rimu Tuminiu. Stebėjau keletą Rimo Tumino vedamų pamokų bei padariau interviu su juo. Vieną kartą lankiausi režisieriaus Gintaro Varno pamokoje. Turėjau progą pasikalbėti su Jonu Vaitkumi, dalyvavau ne vienoje jo spektaklio „Ivona, Burgundo kunigaikštė“ repeticijoje. Su J. Vaitkumi susipažinau arti-miau.

Kas mane labiausiai nuste-bino, tai kiek daug žmonių tuos spektaklius lanko. Beveik į visus spektaklius bilietai buvo išparduoti.

— Vilniuje dalyvavai keliose Muzikos akademijos teatro aktorių parengimo pamokose. Ar skiriasi lietuvių aktorių paruošimas nuo amerikiečių aktorių paruošimo? Kuri mokykla tau artimesnė ir/ar įdomesnė?

— Aktorių meistriškumo pamokos man priminė pačias geriausias paskaitas aktoriams, kurias aš mačiau Amerikos teatro mokyklose, tokiose kaip New York ir Yale universitetai. Nors lietuviai daugiau linę dirbti su išoriniais nei vidiniais procesais, rezultatai panašūs. Lietuviai studentai labai gabūs, rimtai nusiteikę ir puikiai paruošti. Man įdomiausia buvo Rimo Tumino vesta meistriškumo pamoka.

— Ar po tokios patirties pasikeitė tavo požiūris į Lietuvos teatrą, o gal ir apskritai teatrą?

— Aš buvau sužavėtas pastovaus profesionalumo ir apskritai geros kokybės tiek vaidyboje, tiek ir režisūroje. Tačiau tai aš ir tikėjau Lietuvoje pamatyti. Kas mane labiausiai nustebino, tai kiek daug žmonių tuos spektaklius lanko. Beveik į visus spektaklius bilietai buvo išparduoti.

— Matei daugybę spektaklių. Kuris režisierius ar spektaklis tau labiausiai imponavo, patiko?

— Pirmasis Oskaro Koršunovo teatro spektaklio „Istabioji ir gaudžioji Romeo ir Džuljetos istorija“ veiksmas, Jono Vaitkaus „Stepančikovo dvaras“ — dėl režisūros ir dėl ypač geros Rolando Kazlo vaidybos. Tas pats aktorius, R. Kazlas, taip pat labai gerai vaidino Astrovą ir Algirdo Latėno „Dėdėje Vanioje“. Man labai patiko Rimo Tumino spektaklio „Revizorius“ teatrališkumas, režisieriaus meistriškas sugebėjimas suderinti du skirtingus — komišką ir tragišką — elementus spektaklyje. Pritrenkiantys buvo ir pirmieji du Eimunto Nekrošiaus spektaklio „Fautas“ veiksmas.

— Kokia pasirodė pati Lietuva, Vilnius?

— Vilnius, žinoma, yra labai gražus miestas. Čia aš sutikau nuostabių žmonių. Tačiau pastebėjau ir tam tikrą paslėptą pyktį, ir desperaciją. Nežinau, ar tai kyla dėl masinio išvažiavimo į kitas Europos Sąjungos šalis, augančios prarajos tarp turtingų ir vargšų, ar suvokimo, jog aukštuose sluoksniuose egzistuoja politinė korupcija. Atrodo, kad žmonės yra labai ciniški savo vadovams. Vairuotojai labai agresyvūs. Mačiau labai daug pykčio proveržių parduotuvėse ir panašiose vietose. Susidaro įspūdis, jog XX a. žaizdos neužgijo ir dar daugiau — jos mažai kieno pripažįstamos. Teko girdėti keletą gerai žinomų profesionalų nuogastavimų dėl seksizmo ir homofobijos. Tačiau yra ir teigiamų ženklų. Lietuvoje yra aktyviai veikiančių žmonių grupių, kurios bando sukurti geresnį socialinį klimatą, rūpinasi vaikais iš „rizikos grupių“, alkoholikais, mėgina spręsti kitas problemas. Kultūrinis gyvenimas, ne tik teatrinis, yra turtingas ir įdomus. Lietuvoje yra gerų

Kęstutis Nakas.

Jono Kuprio nuotr.

muziejų ir kitų lankytinų istorinių vietų.

Mes išsinuomojome automobilį ir aplankėme Aukštaitiją, Žemaitiją bei Dzūkiją. Turizmas, kaip verslas, sparčiai vystosi Lietuvoje. Keliai geri, su gerais kelio ženklais. Apsistoti galėjome moteliuose ir viešbučiuose. Nacionaliniai parkai, piliakalniai ir kitos turistų lankomos vietos gerokai pagerintos. Nemažai šių pokyčių padaryta bendradarbiaujant su Europos Sąjunga.

— Kaip įvardintum savo kelių mėnesių gyvenimą Lietuvoje?

— Kelionė atnaujino mano norą ir įsipareigojimą toliau dalyvauti lietuviškame visuomeniniame ir kultūriniame gyvenime. Bet tuo pačiu ir parodė man, jog tam tikros problemos ir įtampas Lietuvoje neužgis dar ne vienerius metus, tam galbūt prireiks net kelių kartų.

Kalbino Dalia Cidzikaitė

Pulgio Andriušio 100 metų sukaktis

Atkelta iš 5 psl.

riuose buvo išspausdinti jo kelionės įspūdžiai. Deja, Australijos diplomatinė misija, kažkokiu būdu sužinojusi apie šiuos aprašymus, neleido tolesnių straipsnių dėl anot „neteisingo jos krašto pavaiždavimo“. Australai tuo metu ėmė kviesti emigrantus iš Vokietijos ir matyt nenorėjo neišgamos reklamos“.

1951 m. rugsėjo mėnesį spaudoje pasirodė *Sudiev, kvietkeli* (tai pirmoji išspausdinta lietuviška knyga Australijoje). Vėliau, gavęs paskatinančią žinutę iš vieno draugo, tuoj po 1952 Naujų metų išvažiavo į Pietų Australijos sostinę. Įstojo į tramvajų trestą konduktoriauti troleibusuose, bet dėl nesėkmių rengėsi vėl grįžti Sidnėjūn. Laimė, gavo iš Amerikos žinią, kad Lietuvių rašytojų draugijos vertinimo komisija jam paskyrė grožinės literatūros premiją už šią apysaką. Atsikėlus šeimai Adelaidėn, nubėgo pas pirmą pasitaikiusį agentą ir nupirko pirmą pasitaikiusį namą. „Gatvė atrodė per daug nepritęsta, pro šalį skambaluoja tramvajus, netoli miesto centro, sekmadieniais per didžiulį parką pėsti nueidavom į lietuviškas pamaldas“. Deja, nežinodamas geografijos, pateko į patį Adelaidės šiukšlyną, netoliese dujų fabriko, avikailių raugyklos, miesto savivaldybės sąvartyno. „Pirmam rudens lietučiui papurškus, virtuvėje ėmė dainuoti vandens čiurkšlės, grindų lentos pradėjo smukinėti, apačioj buvo išvystę gyvą saviveiklą termitai. Nors atbildėjo iškvieistas galvažudys, papurškė baltais milteliais, pasiėmė honorarą ir liepė laukti mėnesį, termitai krinto sau medieną ir toliau. Nubėgau į miesto biblioteką, susiradau literatūros ir išstudijavau savo įnamių papročius. ...Kai antrą kartą vizitavo galvažudys, labai nusiminė, radęs naujas grindis“.

Pulgis su įprasta ironija susipažino su anglosaksų komercine visuomenės santvarka, kuri pasityčiodavo iš naujai atvykusių pabėgėlių. Pasirodo, Marija Andriušienė negalėjo pakelti dujų dvokulio ir padegto šiukšlynų tvaiko. Pavyko surasti kitą namą ir ten išgyveno likusį gyvenimą: „iš dabartinių namų autobusu pasiekiu miesto centrą per 12 minučių, o, grįžęs iš tarnybos, randu nuošalybės iliuziją sodelyje, nokinu apelsinus, citrinas, mandarinus, persikus, nektarinus, lokvatus, migdolus ir vynuoges“.

Gyvendamas Adelaidėje Pulgis Andriušis parašė 5 knygas: *Tipelis, Rojaus vartai, Daina iš kito galo, Purienos po vandeniu* ir *Vieno išeivio istorija*.

M. Andriušienė mokytojavau australų pradinėje mokykloje, grįžusi griebėsi namų ruošos ir daržų priežiūros, o Pulgis, atitarnavęs dienos valandas telegrafo įstaigoje (raštininko padėjėju), anksti eidavo gulti ir, atsikėlęs su pirmaisiais gaidžiais, sėdavo prie rašomosios mašinėlės. Pulgis pašvėsdavo rašymui 4-5 valandas, kol reikėdavo važiuoti tarnybon. Konduktoriavimas jam ėmė įkyrėti: „net mieguose sapnuodavau besivejant ir nepasivejant tramvajus, autobusus, pamirštas darbo valandas, paliekas kepurę arba bėgas basas į depą, pradėjo įsiveisti psichozinis auglys“.

Aną pusę ežero, Sudiev, kvietkeli ir *Rojaus vartai* buvo užplanuoti dar Vokietijoje. Pulgis išsipasakodavo savo literatūrinius užmojus Stasiui Santvarui, besitampant traukiniais po stovyklas. Už visas šias knygas P. Andriušis gavo premijas.

Grynai emigrantiškų feljtonų rinkinys *Daina iš kito galo* (1962 m.) atsirado lyg ir netyčia. Šis literatūrinis žanras po pirmųjų rimtų knygų liko antroje vietoje. Kviečiamas į visokiausius bendruomenės ir organizacijų renginius, Pulgis parašydavo tai progai feljtoną. Jis rašo: „pagarba šiam žanrui sumenkėjo ir dėl kitų priežasčių“.

Toliau rašo: „Mūsų ištautėjimas, pritaikius S. Freudą psichinę teoriją (geresnės neturint), vyksta maždaug taip. Egas (asmenybė), superėgas (aplinkos cenzūra) ir idas (superego pasąmonėn) nustumti faktai išeivystėje pradeda kitėti. Lietuviška asmenybė, veikiamą svetimos aplin-

kos, keičiasi, nugramzdindama pasąmonėn tuos papročius, elgsenos normas, kurios galiojo Lietuvoje. Pavyzdžiui, nesuinteresuotas lietuviškas vaishingumas išvirsta snobišku anglosaksiniu noru pasirodyti kitiems, pragyvenimas – pelnagaudyte, pagarba senesnio amžiaus žmonėms – noru atsikratyti jais ir t.t.

Nuo pat įsisteigimo rašau *Mūsų Pastogei*, bendruomenės oficiozui Sidnėjūje, kitokiose veiklose nedalyvauju, nes neturiu iš prigimties tam nė menkiausio sugebėjimo, visi organizaciniai bandymai baigdavosi katastrofa, pamesdavau posėdžių protokolus, pamiršdavau susirinkimo datas, ateidavau į pasitarimą vieną savaitę anksčiau arba vėliau... Tačiau, pasirengdamas visokiems renginiams, laiko nemažiau praleidau, negu kiti organizacijų veikėjai. Beveik per dvi dekalas, niekieno nerinktas, atlikau bendruomenės bei organizacijų kronikininko pareigas (pakaitomis su adelaidiškiu žurnalistu Vladu Radzevičium). Pulgis pamini Adelaidės lietuvių pasididžiavimą pastatytais namais, kuriuose susirenka tautiečiai įvairiems renginiams, įrengtą archyvą – muziejų.

Baigdamas autobiografinius apmatius, rašo: „Ah, kad nereikėtų nešti tos benamystės kryželio ant pečių, anapus Atlanto, anapus Amerikos, anapus Ramiojo vandenyno, kur tik mieguose pasivaidena Kazio Gajaus, aukšti Gaidžių laukai, pasigirsta lyg tarytu-

mei ežerų Eroica, pavasarį ledus plėšiant“.

Pulgis Andriušio kūryboje žmogus neatskiriamas nuo gamtos. Jis lieka dalis to nuostabaus tėviškės peizažo, kurio aprašymas perduoda žmonių dvasią, pulsuoja meile gimtajam Aukštaitijos kampeliui, kurį jis žodžiais nutapo nuostabia lyrine – elegine gaida, be jokio sentimentalizmo. Albertas Zubras knygos įvade rašo: „Visi žmonės yra būdingi lietuviškos būties tvariniai, kantriai nešą gyvenimo našta. Išvermingi, nors ir be didesnės dinamikos, be didesnių užsimojimų“.

Pulgis – žodžio meistras. Savo stoviška laikysena jis pajėgia menininko akimis įžvelgti į bet kokią padėtį – dažnai su humoru, priimti savo likimą ir paversti jį plunksnos daina. Baigdamas pacituosiu įstrigusius poetinius įvaizdžius iš *Sudiev, kvietkeli!* apysakos: „Anapus tvoros obelų viršūnėmis vaikščioja dūmai“; „Tirštose liepos šakose įsivėlusį žvaigždę, sakytum Apvaizdos akis mirksėdama, atrodė, priima kampininkų pirkeles maldas“, „Šventadienio nerimą kartu su rasa godžiai geria bedienojanti saulė“.

Tikiuosi, kad ši apžvalga paskatins imtis Pulgio Andriušio knygų ir išsamiau susipažinti ar atnaujinti pažintį su lietuvišku, tiksliau – aukštaičiu – kalbiniu lobiu. ♦

Šaltinis: Pulgis Andriušis *Rinkiniai Raštai*, – Lietuvių Enciklopedijos leidykla, 1968 m.

Krikščioniškos vertybės tarp totalitarinės diktatūros ir liberalaus dekadanso

Atkelta iš 3 psl.

skverbėsi televizijos laidos, balansuojančios ant pornografijos ribos, kurios vėliau surado vietą komercinės televizijos kanaluose.

Nepriklausomybės pradžioje daugelis nuo Bažnyčios nutolusių žmonių tiesiog demonstravo savo tikėjimą, tačiau su metais padėtis keitėsi ir prasidėjo Bažnyčios niekinimas. Bažnyčios atstovams oficialiai pasisakant aktualiais visuomeniniais ir moraliniais klausimais, žiniasklaidoje padažnėjo išpuolių prieš kunigus ir vyskopus, bandant juos sukompromituoti visuomenės akyse. Didžiausiuose Lietuvos dienraščiuose buvo niekinamas net popiežius Jonas Paulius II.

Lietuvos Respublikos įstatymai leido mokiniams valstybinėse mokyklose pasirinkti tikybos ar etikos pamokas, tačiau daug kur mokyklų vadovai dirbtinai dalį mokinių nukreipdavo į etikos pamokas, kuriose trūkdavo esminio elemento – dorinio mokinių ugdymo. Tačiau galima pasidžiaugti tuo, kad po septyniolikos nepriklausomybės metų 51 procentas Lietuvos moksleivių lanko tikybos pamokas.

Švietimo sistemoje dirbantys žmonės dažnai stokodavo atsakingumo ir darydavo abejotinos vertės eksperimentus. Pavyzdžiui, šiuo metu kai kuriose Lietuvos mokyklose, pagal švedišką modelį, stengiamasi įvesti ne lytinį ugdymą, bet švietimą, kurio tikslas yra išmokyti mokinius naudotis prezervatyvais, pasitelkiant šiam apmokymui vienmečius paauglius.

Labai didelę bėdą Lietuvos žmonių moraliniam augimui kėlė ir kelia alkoholis, kurio besaikio vartojimo pražūtingi vaisiai akivaizdžiai matomi. Alkoholio verslininkų lobizmas pasiekė

tai, kad stiprūs svaigalai yra pardavinėjami ne tik maisto parduotuvėse, bet net benzino kolonėlėse. Alkoholis yra vienas svarbiausių kaltininkų dėl labai išaugusių kriminalinių nusikaltimų bei savižudybių.

Įstojus Lietuvai į Europos Sąjungą, vis dažniau kalbama apie gejų ir lesbiečių santuokų įteisinimą. Patį didžiausią nerimą kelia tai, kad Lietuvoje nėra normalios šeimų politikos, galinčios sukurti darnių šeimų gyvavimui reikalingas sąlygas. Kol kas valstybė tik lopo skyles, remdama problemiškas šeimas.

Gal pats liūdniausias dabarties reiškinys Lietuvoje yra dalies žmonių nusivylimas laisve, tarsi ji būtų aukso aruodas, iš kurio be darbo galima semtis pinigų. Dar reikės daug metų, kol žmonės įsisąmonins, kad laisvė yra tik galimybė susikurti žmogaus

orumo vertą gyvenimą.

Dar reikės daug metų, kol žmonės įsisąmonins, kad laisvė yra tik galimybė susikurti žmogaus orumo vertą gyvenimą.

Žmonių nusivylimą laisve sąmoningai ar nesąmoningai palaiko neatsakinga žiniasklaida, kuri pirmuose puslapiuose plačiausiai aprašinėja nusikaltimus, o apie pozityvius dalykus nutyli. Negatyvi žiniasklaida yra viena didžiausių dabartinės Lietuvos bėdų, nes ji dažnai nulemia net svarbius žmonių apsisprendimus. Yra daug atvejų, kai žmonės per rinkimus pasirenka ne pačius geriausius ir atsakingiausius kandidatus, bet tuos, kuriuos palankiai pristato nupirktą žiniasklaidą.

Dabartinis Lietuvosėjimas į atsakingą laisvę yra pakankamai sunkus, tačiau optimistiškai nu-teikia tai, kad Lietuvoje yra pakankamai daug žmonių, aiškiai suvokiančių, jog per mažą turėti išorinę laisvę, nes visa ko pagrindas yra dvasinė laisvė, kuri nieko bendro neturi su moraliniu liberalizmu ir kuri gali būti kuriama tik ant Kristaus Evangelijos pamato. ♦